

УДК 364.62-053.9
DOI: 10.24144/2524-0609.2022.50.77-80

Джуган Володимир Васильович
кандидат юридичних наук, доцент
кафедри конституційного права та порівняльного правознавства
ДВНЗ «Ужгородський національний університет», м.Ужгород, Україна
volodymyr.dzhugan@uzhnu.edu.ua
<http://orcid.org/0000-0001-7896-836X>

Джуган Руслана Іванівна
кандидат соціологічних наук
доцент кафедри соціології та соціальної роботи
ДВНЗ «Ужгородський національний університет», м.Ужгород, Україна
ruslana.sopko@uzhnu.edu.ua
<http://orcid.org/0000-0002-5999-7752>

ДЕФІНІЦІЯ ПОНЯТТЯ «ЛЮДИ ПОХИЛОГО ВІКУ», ЯК КАТЕГОРІЇ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Анотація. *Актуальність статті обумовлена процесом прогресивного старіння населення, тому вимагає від суспільства пошуку нових шляхів соціальної роботи з людьми похилого віку. Незважаючи на достатню кількість досліджень, у соціальній роботі на сьогодні не виділено універсального поняття категорії «люди похилого віку». Характеристика дефініції поняття «людей похилого віку», як категорії соціальної роботи, його змісту та сутності є метою цієї статті. Для досягнення поставленої мети нами використано наступні загально наукові методи дослідження: узагальнення – для визначення сутнісних ознак цієї категорії, аналіз, який полягає у поєднанні, відтворенні зв'язків окремих елементів, сторін, компонентів складного явища і тим самим у осяганні цілого в його єдності його компонентів. Категорія «люди похилого віку» відіграє важливе значення для соціальної роботи, вбирає у себе багато ознак та значень. Однією із важливих умов соціальної роботи з людьми похилого віку є пристосування національної системи соціального захисту населення до наслідків демографічних змін, затвердження на законодавчому рівні чіткого та єдиного визначення дефініції «люди похилого віку».*

Ключові слова: *люди похилого віку, похилий вік, категорії соціальної роботи.*

Вступ. Соціальні проблеми людей похилого віку сьогодні знаходяться в центрі уваги багатьох соціальних інститутів: сім'ї, держави, суспільства, соціальних і дослідницьких програм та проєктів, спрямованих на забезпечення прийнятної рівня життя літніх людей. У зв'язку з цим особливою актуальністю набуває проблема аналізу наукових підходів визначення категорії «людей похилого віку». Адже саме ці клієнти кількісно зростають. Пенсійна реформа продовжила вік виходу на пенсію, чим саме і зумовила рух межі похилого віку. Також ця дефініція має багато особливостей, аналітичних критеріїв та ознак.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематика старіння та людей похилого віку стали темою досліджень з соціології таких науковців, як: Т. Гришиної (метою дослідження визначення особливостей стану соціального залучення людей старшого віку в українському суспільстві у порівняльному європейському контексті) [9], О.Комарової (метою дослідження соціологічне визначення сутності та особливостей соціальних трансфертів як чинника життєзабезпечення людей похилого віку) [8], М.Кухти (метою дослідження є соціологічна концептуалізація соціального потенціалу людей старшої вікової групи та створення гуманістичної моделі цього потенціалу в сучасному українському суспільстві) [10]. Тематику проблем людей похилого віку в соціальній педагогіці досліджували С. Кушнар'єв (соціально-педагогічні умови надання допомоги засудженим похилого віку у виправних колоніях), О.Тополь (філософія похилого віку, його екзистенційного та соціокультурного виміру), Т.Коленіченко (особливості адаптації людей похилого віку до умов нового соціального середовища) [6], М.Житинської (соціально-педагогічна підтримка життєдіяльності осіб похилого віку в умовах територіального центру соціального

обслуговування) [7], Т.Голубенко (рівень готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку) . Державне управління пенсійним забезпеченням осіб похилого віку в Україні досліджував О. Макаренко. Незважаючи на достатню кількість досліджень, у соціальній роботі на сьогодні не виділено універсального поняття категорії «люди похилого віку».

Метою статті є характеристика поняття «людей похилого віку», як категорії соціальної роботи, його змісту та сутності. Для досягнення поставленої мети нами використано наступні загально наукові методи дослідження: узагальнення використано для визначення сутнісних ознак цієї категорії, аналіз, який полягає у поєднанні, відтворенні зв'язків окремих елементів, сторін, компонентів складного явища і тим самим у осяганні цілого в його єдності його компонентів.

Виклад основного матеріалу. Люди похилого віку велика, кількісно представлена демографічна група українського суспільства, яка зростає з кожним роком. На січень 2021 року за даними Державної служби статистики в Україні кількість населення віком 60 років становить 10121624 осіб, а старше 65 років – 7 211 190 осіб [1]. Ці отримані дані укупі з комплексним демографічним прогнозом України до 2050 року, свідчать про те, що Україна за часткою населення віком за шістьдесят років увійшла до тридцяти найстаріших держав світу, посівши 25-26-те місце [2].

У різних теоріях та практиці роботи системи пенсійного забезпечення країн світу здебільшого межею досягнення старості вважається 60-65 років. Її вважають початком старості. Відповідно до директив, що опублікували свого часу Організація Об'єднаних Націй (ООН) та Міжнародна організація праці (МОП),

людьми похилого віку вважаються особи, які досягли 60 років і старші за них. Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) пропонує власне визначення вікових меж похилого віку. Згідно з цією класифікацією, до людей похилого віку відносять генерацію осіб старшого віку (60+): 60 – 74 років – літні; 75-89 років – старі; 90 років і старші – вважаються довгожителлями [3].

Для дотримання логіки наступних міркувань, необхідно визначити ознаки, за якими будемо розрізняти людей похилого віку, як соціально-демографічну групу. Адже рухливість межі похилого віку залежить від менталітету та традицій суспільства, соціально-економічного розвитку, досягнутого рівня добробуту і культури, умов життя людей.

Законом України «Про основні засади соціально-го захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні» [4] передбачено зараховувати до таких осіб, що вже досягли пенсійного віку, та тих, яким до досягнення цього віку залишилося не більш як вісімнадцять місяців. Це визначення досить умовне, бо почати отримувати пенсійні виплати представникам різних професій і соціальних груп можна у віці, який значно різнитиметься між собою подібним. Однак, з ракурсу осмислення соціальних проблем і потреб людей похилого віку у нашій країні, його вживання нам здається доцільним.

Серед інших соціально-економічних меж переходу до старшого віку є звуження кола соціальних ролей і встановлена зміна основного джерела доходів чи соціального статусу. З цього випливає, що кожен віковий прошарок цієї категорії населення в суспільстві має свої внутрішні характеристики: вікові стереотипи, увлечення щодо ролей і обов'язків на визначеній стадії життя, рівень узгодженості потреб і можливостей тощо [5].

Враховуючи значний плюралізм визначень, обґрунтуємо власне визначення понять, які описують старше населення. У соціології віку вживаються такі поняття як «люди похилого віку», «громадяни похилого віку», «літні люди», «люди старшого віку», «старша вікова група» та ін.

Т. Коленіченко запропонувала авторську дефініцію поняття «людина похилого віку» – це особистість, яка пройшла періоди розвитку та знаходиться на завершальному етапі свого життя, коли відбуваються зміни на фізіологічному, психологічному та соціальному рівнях» [6, с.8].

Особливої уваги заслуговують наукові напрацювання М. Житинської, яка констатувала, що термін «людина похилого віку» застосовується щодо вікового періоду в межах від 60 до 75 років. Його змістовими критеріями є: поступове припинення професійної діяльності, вихід на пенсію та збереження при цьому достатнього рівня функціонування психологічних, когнітивних та фізіологічних складових. Саме у цей період (третій вік) для багатьох осіб похилого віку відновлюються можливості для самореалізації, свободи та творчості, тому загострюється потреба в соціально-педагогічній підтримці. На думку дослідниці, для об'єктивного розуміння процесу старіння, слід розглядати його як процес, що має три складові: біологічну – поступове згасання всіх функцій організму, його вразливість перед різного роду чинниками та підвищена ймовірність смерті; соціальну – зміна соціального статусу, ролей, способів поведінки та спілкування; психологічну – ставлення людини до неминучості процесу старіння, вибір можливих прийнятних способів адаптації до нових умов, формування нових стратегій подолання труднощів [7, с. 87].

О. Комарова уточнила *характерні риси людей по-*

хилого віку як особливої соціально-демографічної групи населення, вікова межа якої починається з 50 років. «По-перше, вони є колишніми суб'єктами трудових відносин і теперішніми суб'єктами отримання соціальних трансфертів. По-друге, з плином часу у цих людей відбуваються вікові, фізіологічні та психологічні зміни. По-третє, люди похилого віку мають певні специфічні соціально-економічні, духовні потреби та право на їх задоволення. По-четверте, вони прагнуть до ресоціалізації після зміни соціального статусу зайнятості. По-п'яте, незважаючи на те, що в минулому ця категорія людей створювала значний соціальний, виробничий, науково-технічний та інтелектуальний потенціал держави, більшість з них є малозабезпеченими та потребують соціальної підтримки з боку суспільства і держави» [8, с. 7].

Український соціолог Т. Гришина здійснила інтерпретацію категорії «люди старшого віку» як соціальної групи, уточнила аналітичні критерії ідентифікації даної групи. Соціальна група *людей старшого віку* може бути виділена формально за віком та реально за об'єктивними ознаками поведінки та суб'єктивним самопочуттям її представників. Відповідно, аналітично розрізняємо дві основні варіації підходів: «номінальний» та «реальний». У основі номінального підходу лежить формальний критерій належності до вікової групи – досягнення певного віку. Підходи, які прагнуть виокремити та вивчити реальну старшу вікову групу, беруть за основу такі якісні показники, як зниження соціальної активності – трудової, громадської, дозвільової тощо, – погіршення самопочуття, самоідентифікацію та ін. «Реальні» підходи пов'язані з виділенням соціально активної частини соціальної групи старшого віку, представники якої з настанням певного віку зберігають сталій, притаманний їм темп життя, змінюючи або залишаючи константним рівень трудової, дозвільової активності або сферу зайнятості. Зазначимо, що представники «реальних» підходів також часто апелюють до певних хронологічних маркерів, співвідносячи соціальне самопочуття з кількістю прожитих років. Проте, на відміну від хронологічного підходу, «реалісти» апелюють до гетерогенності соціальної групи старшого віку та неможливості її зведення виключно до вікової групи (формально виділеної на основі віку).

Зауважимо, що *старша вікова група* визначається як гетерогенна за показниками соціальної активності, володіння основними структурними і культурними ресурсами, проте як така, що сприймається рештою суспільства як гомогенна; з її представниками асоціюються певні соціорольові очікування з боку оточення, стереотипи «правильної поведінки», ставлення до соціальних явищ і процесів тощо. Ця межа відкриває можливості до застосування та порівняння результатів дослідження за даними офіційної статистики [9, с. 9].

Погоджуємося з М. Кухтою, яка робить висновок про те, що «не існує єдиного загальноприйнятого критерію визначення початку *старшого віку*. У демографії, пропонуючи вікові межі між різними групами населення, умовно поділяють людей на працездатне (в Україні від 16 до 59 років) населення, молодше працездатного (до 16 років) та старше працездатного (60 і вище років) віку. Люди вище працездатного віку належать до похилого віку, а це означає, що основним критерієм виступає працездатність» [10].

Дослідниця М. Кухта стверджує, що «Старість значною мірою є соціальним конструктом. Соціальними показниками переходу до старшого віку вважають зміну основного джерела доходу, зміну соціального статусу, зазвичай пов'язану з поступовою

втратаю соціального капіталу і звуженням кола соціальних ролей. Однак це далеко не вичерпні за своїм змістом маркери старіння; значущими чинниками виступають зв'язки між старістю та соціальними інститутами, впливи соціальних уявлень на конструкт старіння, легітимація втручань соціальних інституцій щодо людей похилого віку, вплив держави, капіталу і трудових відносин на старіння та старість; наслідки соціальної політики до людей похилого віку тощо. І все ж, традиційно соціальний критерій переходу до старості пов'язують з офіційним віком виходу на пенсію і відповідними статусно-рольовими трансформаціями» [10, с. 101].

Згідно з Законом України «Про соціальні послуги» [11] похилий вік є чинником виникнення складних життєвих обставин. «Громадянами похилого віку» визнаються особи, які досягли пенсійного віку, встановленого статтею 26 Закону України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування", а також особи, яким до досягнення зазначеного пенсійного віку залишилося не більш як півтора року (стаття 10 Закону України «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні»)[4]. У фармакології, медицині використовують термін «особи похилого віку». У фармації вживають термін вікові ліки — ліки, що використовуються для лікування осіб похилого віку. Чутливість до ліків змінюється з віком людини, у зв'язку з чим виділяють гериатричну фармакологію (вивчення особливостей дії та застосування ліків в осіб похилого віку).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Категорія «люди похилого віку» відіграє важливе значення для соціальної роботи, вбирає у себе багато ознак та значень. Найбільш універсальною авторською дефініцією, яка описує універсальність категорії «людина похилого віку» – є визначення Т.Коленіченко, це особистість, яка пройшла періоди розвитку та знаходиться на завершальному етапі свого життя, коли відбуваються зміни на фізіологічному, психологічному та соціальному рівнях,

що ведуть до акцентуації певних рис характеру. Соціальний працівник, який працює з людьми похилого віку повинен мати універсальну підготовку щодо всіх аспектів похилого та старечого віку, усвідомлювати величезну кількість психологічних, психопатологічних, соматичних, морально-етичних проблем, які виникають у людей цього вікового періоду.

Змістовими критеріями похилого віку, які чітко представляють його зміст, є наукові напрацювання М.Житинської, а саме: поступове припинення професійної діяльності, вихід на пенсію та збереження при цьому достатнього рівня функціонування психологічних, когнітивних та фізіологічних складових. Саме у цей період (третій вік) для багатьох осіб похилого віку відновлюються можливості для самореалізації, свободи та творчості, тому загострюється потреба в соціально-педагогічній підтримці. Конститувала, що для об'єктивного розуміння процесу старіння, слід розглядати його як процес, що має три складові: біологічну – поступове згасання всіх функцій організму, його вразливість перед різного роду чинниками та підвищена ймовірність смерті; соціальну – зміна соціального статусу, ролей, способів поведінки та спілкування; психологічну – ставлення людини до неминучості процесу старіння, вибір можливих прийнятних способів адаптації до нових умов, формування нових стратегій подолання труднощів

Перспективи подальших досліджень. Таким чином, перед системою соціального захисту поставили завдання реалізації комплексних заходів для людей похилого віку, забезпечення доступу до послуг соціального обслуговування, участі у всіх сферах суспільства. Перед тим як виокремити ключові аспекти соціальної роботи у згаданих напрямках, слід відмітити, що однією із важливих умов соціальної роботи з людьми похилого віку є пристосування національної системи соціального захисту населення до наслідків демографічних змін, а, також затвердження на законодавчому рівні чіткого та єдиного визначення дефініції «люди похилого віку».

Список використаної літератури

1. Статистична інформація. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 20.03.2022).
2. Комплексний демографічний прогноз України на період до 2050 р. За ред. Е. М. Лібанової. К.: Український центр соціальних реформ, 2006. 138 с.
3. Доповідь другої Всесвітньої асамблеї з проблем старіння. ООН. Мадрид, 8-12 квітня 2002. URL: www.un-ngls.org/pdf/MIPAA.pdf (дата звернення: 24.03.2022).
4. Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні: Закон України (поточна редакція від 1.01.2020 р.) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3721-12#Text> (дата звернення: 28.03.2022).
5. Джуган Р.І. Соціальні аспекти реалізації потреб людей похилого віку у сучасному українському суспільстві (на прикладі Закарпатської області) – дис. ... канд. соц. наук: 22.00.04. Львівський національний університет ім. І.Франка, Львів, 2020. 237 с.
6. Коленіченко Т.І. Особливості адаптації людей похилого віку до умов нового соціального середовища: автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.05 Національний педагогічний університет ім. М.П.Драгоманова, 2010. 25 с.
7. Житинська М.О. Соціально-педагогічна підтримка життєдіяльності осіб похилого віку в умовах територіального центру соціального обслуговування. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05. Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова, Міністерство освіти і науки України, Київ, 2018. 250 с.
8. Комарова О. Соціальні трансферти як чинник життєзабезпечення людей похилого віку (на прикладі Дніпропетровської області): автореф. дис. ... канд. соц. наук: 22.00.04. Київський національний університет ім.Т.Г.Шевченка, 2014. 17 с.
9. Гришина Т.В. Соціальне залучення людей старшого віку: порівняльний аналіз українського та європейських суспільств: автореф. дис. ... канд. соц. наук: 22.00.04. Київський національний університет ім.Т.Г.Шевченка, 2015. 24 с.
10. Кухта М.П. Соціальний потенціал людей старшого віку в сучасному українському суспільстві. дис. ... док-ра соц. наук: 22.00.04. Інститут соціології НАН України, Київ, 2019. 449 с.
11. Про соціальні послуги: Закон України від 17.01.2019 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text> (дата звернення: 28.03.2022).

References

1. Statystychna informatsiia. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [Statistical information. State Statistics Service of Ukraine]. <http://www.ukrstat.gov.ua/> (access date: 20.03.2022) [in Ukrainian].
2. Libanova, E.M. (2006). *Kompleksnyi demohrafichnyi prognoz Ukrainy na period do 2050 r.* [Comprehensive demographic forecast of Ukraine for the period up to 2050]. Ukrainian Center for Social Reforms. [in Ukrainian].
3. Dopovid druhoi Vsesvitnoi asamblei z problem starinnia. OON [Report of the Second World Assembly on Aging. UN. Madrid, 8-12 April 2002]. www.un-ngls.org/pdf/MIPAA.pdf (application date: 24.03.2022). [in Ukrainian].

4. Pro osnovni zasady sotsialnoho zakhystu veteraniv pratsi ta inshykh hromadian pokhyloho viku v Ukraini [On the basic principles of social protection of labor veterans and other elderly citizens in Ukraine: Law of Ukraine (current version of 1.01.2020)]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3721-12#Text>. [in Ukrainian].
5. Dzhuhan, R.I. (2020). *Sotsialni aspekty realizatsii potreb liudei pokhyloho viku u suchasnomu ukrainskomu suspilstvi (na prykladi Zakarpatskoi oblasti)* [Social aspects of realization of needs of elderly people in the modern Ukrainian society (on an example of the Transcarpathian area)] [Unpublished Candidate dissertation]. Lviv National University by I. Franko [in Ukrainian].
6. Kolenichenko, T.I. (2010). *Osoblyvosti adaptatsii liudei pokhyloho viku do umov novoho sotsialnoho seredovyshcha* [Features of adaptation of elderly people to the conditions of the new social environment] [Extended abstract of candidate dissertation]. National Pedagogical University by M.O. Dragomanova [in Ukrainian].
7. Zhytynska, M.O. (2018). *Sotsialno-pedahohichna pidtrymka zhyttiedialnosti osib pokhyloho viku v umovakh terytorialnoho tsentru sotsialnoho obsluhovuvannia* [Socio-pedagogical support of the life of the elderly in the territorial center of social services]. [Unpublished Candidate dissertation]. National Pedagogical University by M.O. Dragomanova [in Ukrainian].
8. Komarova, O.O. (2014). *Sotsialni transferty yak chynnyk zhyttiezabezpechennia liudei pokhyloho viku (na prykladi Dnipropetrovskoi oblasti)* [Social transfers as a factor in the livelihood of the elderly (on the example of the Dnepropetrovsk region)] [Extended abstract of candidate dissertation]. Kyiv National University by T. Shevchenko. [in Ukrainian].
9. Grishina, T.V. (2015). *Sotsialne zaluchennia liudei starshoho viku: porivnialnyi analiz ukrainskoho ta yevropeiskyykh suspilstv* [Social involvement of older people: a comparative analysis of Ukrainian and European] [Extended abstract of Candidate dissertation]. Kyiv National University by T. Shevchenko [in Ukrainian].
10. Kukhta, M.P. (2019). *Sotsialnyi potentsial liudei starshoho viku v suchasnomu ukrainskomu suspilstvi* [Social potential of older people in modern Ukrainian society] [Unpublished Doctorate dissertation]. Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].
11. On social services: Law of Ukraine from January 17, 2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text> (access date: 28.03.2022) [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 31.03.2022 р.
Стаття прийнята до друку 05.04.2022 р.

Dzhuhan Volodymyr

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor
Department of Constitutional Law and Comparative Jurisprudence
Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine

Dzhuhan Ruslana

Candidate of Sociological Sciences, Associate Professor
Department of Sociology and Social Work, Uzhhorod National University
Uzhhorod, Ukraine

DEFINITION OF THE CONCEPT OF «ELDERLY PEOPLE» AS CATEGORIES OF SOCIAL WORK

Abstract. The relevance of the article is due to the process of progressive aging of the population, so it requires society to find new ways of social work with the elderly. The sociological discourse of the concept of "elderly person" on the personal, ideological and family-household levels in accordance with the theory of successful aging is proposed in a systematic way. Despite the sufficient number of studies, in social work today there is no universal concept of the category of "elderly people". Consideration of concepts of successful aging, which are aimed at changing the mass perception of the elderly and old age, aging as a phenomenon, to prevent discrimination and exclusion of the elderly from society, to prevent ageism and stigmatization of this population. The purpose of this article is to characterize the definition of the concept of "elderly people" as a category of social work, its content and essence. To achieve this goal we used the following general scientific research methods: generalization - to determine the essential features of this category, analysis, which consists in combining, reproducing the links of individual elements, parties, components of a complex phenomenon and thus in understanding the whole in its unity components. The category "elderly people" plays an important role in social work, absorbs many features and meanings. One of the important conditions of social work with the elderly is the adaptation of the national social protection system to the effects of demographic change, as well as the adoption at the legislative level of a clear and uniform definition of "elderly"

Key words: elderly people, old age, categories of social work.